

СПОГАДИ

Таїсія Немирівська

●

БОРОТЬБА ЖІНОЦТВА ЗА УКРАЇНУ

Вступне слово Михайлини Коцюбинської

Незалежність, що дісталася так нелегко, була неможлива без боротьби, допомоги жіноцтва на цьому терені. Слід згадати боротьбу жінки, героїні 20-х років минулого століття, коли урядом Грушевського була проголошена Українська держава, Надію Віталіївну Суровцову.

Це вона працювала вченим секретарем у Грушевського, і він називав її своєю донькою. Вона разом з Софією Русовою в тяжких умовах гідно несла прапор незалежної української держави. Достойно боронилися при осаді Києва військами червоного генерала Муравйова. Тільки Софія врятувалася від ГУЛАГів, виїхавши за кордон.

Надія Віталіївна Суровцова потрапила до сталінських радянських ГУЛАГів, камер смерті, де відбула 30-річний термін ув'язнення. І там, на допитах, достойно в серці несла і плекала думку про вільну Україну. Її батьки були не українського походження, а вона обрала шлях боротьби за Україну.

Усю свою доброту віддавала дітям, людям. Навчала їх іноземних мов, знаючи і англійську, і німецьку, і французьку. Але говорила при цьому: не забуваймо рідної мови, хоч говорити нею тоді не давали. Хоча її активно переслідували, Надія Віталіївна не давала вмерти українській мові, пісні, гуртуючи навколо себе молодь. Вона завжди прохала: «Співайте українських пісень!»

Вона дуже хотіла цього дня, незалежної самостійної України.

З цією чудовою, талановитою, доброю, як хліб, жінкою доля звела мене після закінчення Косівського художньо-прикладного училища, коли я працювала в м. Умані. Науковці місцевого краєзнавчого музею попросили оформити куточок композиції періоду Великої Вітчизняної війни. Тоді серед вчених працівників приймальної комісії я побачила інтелігентну красиву жінку з великими очима, які дивились прямо в душу, випромінювали розум, чистоту, доброту, довіру, глибoku людську мораль, любов до сторонньої особи, радість зустрічі. Вона нічого не говорила, лише очі, сповнені довіри, багато про що оповідали.

Через деякий час Надія Віталіївна Суровцова запросила до себе на гостину. Зустрічали Різдво, варили кутю, пісний борщ, колядували, виспівували українські народні пісні. Господиня дому дуже любила народні звичаї, обряди. Ольга Петрівна Діденко (уманська поетеса) кохалася у романах і наспівувала їх своїм чарівним голосом високого звучання, акомпонуючи на роялі. Варвара Олексіївна Губенко-Маслюченко (саме нагодилася з Києва) розповідала про свого чоловіка Остапа Вишню, його товариша Максима Рильського, славу і велику родину письменника.

Я трудилася на Уманській швейній фабриці художницею і одного разу влаштувала свято з нагоди річниці з дня народження Т.Г.Шевченка. Навколо образу - пшеничний вінок з волошками, посередині - сумні і глибокі очі поета. Надія Віталіївна із задоволенням допомагала, вирізувала з паперу квіти та прикрашала портрет, вносила свої корективи. Навіть адміністрація фабрики погодилася на це свято, хоча уже заборонялося виконувати «Заповіт». Обійшлося тихо-мирно, без зауважень, але урочистість свята закарбувалася назавжди, у пам'яті всіх присутніх працівників фабрики, молодих і старших за віком. Вони слухали думи поета, покладені на музику відомими композиторами, розказували вірші Кобзаря. Пам'ятаю, що й сама читала «Така її доля...»

Тим часом оселя Суровцової завжди когось зустрічала, хтось приїздив із шістдесятників,

а особливо багато людей бувало влітку. Приваблював парк Софіївка, історію якого добре знала і любила оповідати пані Надія. Через місто пролягала траса на південь до Одеси і нерідко гостями Суровцової бували москвичі. У привітній господі перепочивала одна з останніх дружин Гната Хоткевича - Платонида, чарувала нас барвистою мовою, захоплюючи оповідала про Карпати.

У пам'яті залишилися також свято Івана Купала, на яке ми їздили з Надією Віталіївною, закарбувалися обрядові купальські пісні. Організував це дійство Вадим Мицик. Усе село Вишнопіль, що на Черкащині, не спало в цю липневу ніч, зачароване піснями і красою природи. До світанку під зорями гоїдалися на воді дівочі віночки, не вихоплені вчасно парубками. Із Києва прибули митці студії документальних фільмів. Вони все знімали та знімали... Тільки десь у посвітку село вгамувалось, залягла тиша, яку порушували лише півні. А до того тривала довга підготовка. Хлопці копали криниці, щоб було вдосталь води. Так повторювалось щороку по всьому селу і ближніх селищах. Перед цим празником у сільських садах достигали вишні, червоні, темно-бордові - дівчата влітали їх у віночки.

Надія Віталіївна надзвичайно шанувала це літнє обрядодійство, бо в душі розквітало слово, серед людей панувала доброта. Голосисті учасники київського хору «Жайвір», водили хороводи навколо Марени, палало і котилось кудись у ставок вогняне колесо, наче чиясь непричепурена доля. Згорів дощенту Кострубонько, палахкотіло і здіймалося димом все старе, щоб не залишитись на подвір'ях у людей, як і в їхніх душах. На ранок все ставало новим, красивим, бо справляла власний шлюб Дана...

Не знаю, чи викликали організатора дійства Вадима Мицика до відповідних органів, але закінчити Київський університет йому не вдалося - відрахували.

Ми вважалися дітьми Н.В.Суровцової. Всі любили її, тягнулися до неї, тішилися тим, що ми у неї є, українські дівчата і хлопці, і кожен з нас якось пом'якшував тоді таке важке самотнє її життя.

Я вже навчалася в Чернівецькому університеті, коли 1970 року знову починались арешти в Києві. Напружений, страшний до болю період... Саме в цей час загинула Алла Горська. Надія Віталіївна повідомляла мене листом про цю загадкову смерть. Відразу пригадалась Аллина майстерня, Галина Севрук, Людмила Семикіна зі своїми оригінальними костюмами, голубі Аллині очі, які випромінювали тепло, світилися вогниками радості і грали смішинками від зустрічі з Суровцовою.

Через деякий час і в Чернівецькому університеті відповідні органи приступили до репресій. Тодішня система добре слідувала за переконаннями студентів. Змушували голосувати за вигнання з вузу Ярослава Павуляка за те, що на літературній студії прочитав щоденник Василя Симоненка, а зі своїми друзями в селі, змонтувавши постамент з простого каменю, здвигли погруддя Т.Г.Шевченку.

Далі котилися в небуття дні, я листувалася з Надією Суровцовою, надсилала їй свої перші публікації в газетах, вона дуже тішалася, радила, зауважувала. На 3-у курсі мене викликали до компетентної установи і поцікавились, куди поділа свої написані спогади Надія Віталіївна. Вони саме вийшли окремою книжкою за кордоном. На титулі - портрет Катерини Львівни Олицької на фоні колючого дроту. Рідня від неї відмовилася, бо її назвали «ворогом народу». Н.В.Суровцова не злякалася, а забрала зовицю до себе жити, огорнула її теплом і турботою.

В гостинній оселі на Коммолоді, 6 в Умані побувало багато цікавих людей, що надихали нас, молодь, на навчання, вивчення іноземних мов, слугували зразком громадянської позиції і людської гідності. Незмінною була у нас традиція зустрічатися 30 вересня, коли святкували день ангела нашої названої матері.

Разом з Надійкою Світличою, Іваном Дзюбою приїздив перед страшним тюремним ув'язненням вояк УПА Данило Шумук, розповідав про повстання в тюрмах Казахстану проти несправедливого покарання та антисанітарних умов утримання в'язнів, їх безправ'я.

Час від часу у Надії Віталіївни з'являвся Ярослав Дашкевич, вчений зі Львова, історик, що володів багатьма іноземними мовами, відомий і вродливий галичанин, так само пресерований. Як і мама, Олена Степанівна (член армії січових стрільців), Ярослав Романович не міг свої наукові дослідження друкувати в українській пресі - не дозволяли, вилучали. Портрет Олени Дашкевич завжди стояв на комоді у Надії Віталіївни, обрамлений порцеляновою рамкою. Добродійка Суровцова називала Ярослава Дашкевича своєю дитиною, синочком. Після проголошення незалежності України він став на чолі інституту історії НАН, професором.

Завжди додавало настрою Надії Віталіївни прибуття Галини Дідик з Христинівки, районного центру неподалік від Умані. Як член Повстанської армії, вона довгий час відбувала покарання (висилку), спина її була страшенно посічена шрамами, фіолетова і коричнева за кольором, перетворена в один вузлуватий рубець. Хоча Галина Іванівна сама дуже бідувала, майже кожного дня привозила на гостинець Надії Віталіївни вареників - з картоплею або капустою. Навідувала вона і батьків В'ячеслава Чорновола, вихована на людській любові до слабосилого,

возила і туди їжу.

Приходили щирі українські хлопці Кузьма та Богдан. Кузьму жартома іменували Коза-Дереза, бо він купував Надії Віталіївні молоко і приносив його у дипломаті. Згодом хлопці були репресовані за прочитані книги І.Дзюби «Приєднана чи возз'єднана», Є.Сверстюка «Собор у риштованні», В.Чорновола «Горе з розуму». Про ймення «Коза-Дереза» думали, що то партійна кличка, бо вважали, що жарти серед дорослих не припустимі.

Нарешті Надія Віталіївна написала, уже вкотре, спогади про Юрія Коцюбинського, бо час від часу робили обшуки і вилучали написане. Я ж без ніяких на те думок привезла їх до Чернігова у музей М.М.Коцюбинського за домовленістю з Іриною Михайлівною. У 1978 році здала їх до музейних фондів, а навесні 1979 р. мене почали викликати на допити. Дізнання проходило протягом восьми годин. На цьому знайомство з КДБістами не закінчилось, приступили до методичного залякування, навішування ярликів, переслідування.

- Ми Вас посилаємо до Н.Суровцової! Спостерігайте, хто приїздить і буває в неї!

Моя відповідь була такою :

-У вас є спеціально оплачувані люди!

Проте в пояснювальній пишу, що до неї приїздить тьотя Галя з Христинівки, привозить смачну їжу, тітка Марія просто провідує, чи ніхто не ображає.

Мій перехід на іншу роботу не врятував від «опіки» спецслужб. Одного ранку, тільки всі позбігались на працю, назустріч начальник:

- Телефонували з компетентних органів, що ви продаєте ікони. Ну, розкажіть, де вони.

У мене і в думці похололо, бо нічого такого не затівала. На ту пору в Москві проживала одна моя давня приятелька, художниця, реставратор старовинних російських ікон. Колись вона пропонувала мені зайнятися писанням образів, розповіла, як нанести ґрунт (левкас) на дошку, як закріпити живопис. Ніби й непогана пропозиція, був би додаток до мізерної платні працівника культури, але добре, що я не розпочала цієї творчості.

Шантаж тривав протягом кількох років. А потім наступила горбачовська перебудова, рухнув Радянський Союз, у школах почали вивчати літературу «Розстріляного відродження»...

Мені випало щастя бачити багатьох патріотів України, які приїздили до Н.В.Суровцової. Спілкувався з нами, молоддю, Леонід Плющ, що тепер проживає у передмісті Парижа. Цей талановитий фізик, кандидат наук, бував у Н.В.Суровцової не один раз. Самотужки вилікував себе від туберкульозу кісток. Мені ж подарував маленьку черепашку, яку потім, володіючи телепатією, відшукував, коли ми її де-небудь ховали. Його арештували у Києві, а сидів він у Дніпропетровській психушці. Розповідав, як підірвали здоров'я і пам'ять непотрібними таблетками, якими гоїли від розуму.

Завжди приємними були зустрічі з Надійкою Світlichною, її братом Іваном, талановитим поетом, літературознавцем. Його знищили, розладнали здоров'я тюрмами, він повернувся з катівень зовсім хворою людиною. Надійці не давали можливості жити і працювати в столиці, то ж вона була змушена виїхати до Америки, де працює журналісткою, надрукувала багато власних книжок.

Та скільки ж тієї талановитої інтелігенції, якій забороняли мати роботу у своїй державі, трудитись для народу, процвітання нації, мати свою незалежну державу...

Небога Михайла Михайловича, Михайлина Коцюбинська, теж не могла не навідувати Суровцову. Її так само скоротили з основної роботи, з інституту літератури НАН, не дозволяли ніде працювати. Писали про неї пасквільні статті, які, на жаль, друкувала «Літературна Україна».

Надію Віталіївну також переслідували протягом багатьох років. Одного разу, вночі хотіли навіть вбити, але ми всі, хто перебував у хаті, зняли сильний лемент, грюкали, тупотіли, щоб нас почули люди.

У своїх спогадах Надія Віталіївна про себе розповідала так: «.. у Києві на Подолі народилося біляве дівчатко, і на честь татусевої вчительки-революціонерки дівча назвали Надією. Яюсь поліцейські нишпорки, шукаючи підозрілу літературу, перекинули у хаті все, навіть, скриню з пелюшками і сорочечками малої Надійки».

Батька, що навчався в Київському університеті, було вислано за революційні вільномудні помисли щодо захисту народу і підбурювання студентства. Родина обрала місцем заслання провінційне місто Умань з досить цікавою історією. Тут панянка Суровцова закінчує гімназію, особливо штудіює іноземні мови, які потім знадобились у житті. Вона знала сім європейських мов. Вищу освіту здобувала у Києві, Санк-Петербурзі, Відні.

Через деякий термін мати Суровцової отримала дозвіл для чоловіка скласти екстерном іспити на юридичному факультеті при Київському університеті. У цей час тато дуже захворів на очі. Йому зробили операцію, і він довгий час мусив перебувати в темній кімнаті, при цілковитому спокої. Мати читала для нього потрібну літературу. Тільки прекрасна пам'ять дала йому змогу успішно закінчити вищу школу і він став помічником повіреного присяжного.

Суровцова розповідала, що сім'ї довелося жити на різних квартирах у Києві. Оселилися на

Фундуклівській, де мати працювала в Маріїнській гімназії. Пригадувала скромну квартиру на Володимирській і чарівний за архітектурою храм Св.Ірини (після революції церква і все довкола було знищене, а місце розташування заасфальтоване). Описувала багату господиню, у якої винаймали житло, свої невеликі та недорогі іграшки, пригадувала світ свого дитинства, що швидко промайнуло, коли майже щодня слухала морські мушлі (знаходились на комоді), і шум моря, який стрімко наростав. Про що воно розповідало? Чому не прислухалася тоді?

Мати Суровцової була родом з м. Тули, тринадцятою дитиною у родині. А бабуся - кріпачка з Воронежа. Коли матері виповнилось сімнадцять років, бабуся заступилася і померла від запалення легенів. Мати поїхала працювати до Москви. Отже, ненька за національністю вважалася росіяною, а батько - із мішаного роду.

Матуся влітку подорожувала до своїх знайомих Лінфорсів (то був старовинний шведський рід) аж в с.Олешню під Черніговом.

Серйозну службу молода панянка Надія починає в Центральній Раді, її захоплює ідея «самостійництва». Четвертий Універсал проголосив Україну Народною Республікою, але війська генерала Муравйова наступали на Київ, оборонцями України стали юні герої Крут. Пізніше патріотка напише про захоронення молоді на Аскольдовій могилі, що не можна було дивитись без сліз на посічені тіла. Павло Тичина написав вірш про ці важкі втрати для України.

У складі представництва дипломатичної місії пані Надія їде у Францію, до Версалю, на мирну конференцію, а в цей час Київ займають російські війська більшовиків. Повернутись на Батьківщину Суровцовій довгий час не щастить. У Відні вона закінчує університет, філософський факультет і захищає докторську дисертацію «Богдан Хмельницький і ідея української державності». Отримує наукове звання доктора філософських наук. Не припиняє літературної діяльності, друкує новели /приваблива літературна форма/ в «Робітничій газеті». Захоплюється перекладацькою роботою, тлумачить твори Василя Стефаника, Володимира Короленка. Видає перлини народної творчості «Українські народні казки». Деякий час працює викладачем Віденської сільськогосподарської академії. Її увагу привертають інтернаціональні проблеми і вона бере участь у Міжнародній жіночій Лізі миру і свободи, займає відповідальні пости, цікавиться конгресами, що відбуваються у Відні, Дрездені, Фрайбурзі, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні. Відвідує Сполучені Штати Америки у 1924 році, їде до Канади. Часто виголошує промови на робітничих мітингах, буває часом нелегально, бо всілякі антидержавні виступи заборонялись.

З часом погляди на суспільно-політичне життя змінюється - вона повністю переходить на комуністичну платформу, вступає в ряди Австрійської комуністичної партії, вірить її ідеалам, стає до боротьби. Разом з комуністичними борцями Францем Корічонером /членом Комінтерну від Австрії/, В. Лібкнехтом /сином Карла Лібкнехта/ та Василем Коссаком перекладає твори Леніна для видавництва «Малік».

Мрії назавжди поїхати до Америки і там працювати з трудовою еміграцією. Але зазнає багато переживань за самотніх батьків, особливо матір. Хочє набути досвіду для майбутньої праці в лавах комуністичної партії. Радянський посол у Відні Йюффе схвалює плани Надії Віталівни, допомагає їй потрапити на Україну.

І от її прагнення здійснилося. У 1925 році вона прибуває до Москви, гостює у мами (батька застає паралізованого), а потім потрапляє у Харків, де працює серед знайомих письменників, чийми творами захоплювалася за кордоном. Серед них були відомі літератори: Микола Хвильовий, Микола Куліш, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Яловий, Лесь Курбас. З Миколою Бажаном трудилась у кіноуправлінні, а також служила з Юрієм Яновським. Радянський уряд переводить її на всілякі посади в різні установи - в РАТАУ, Головліт, разом із Шліхтером співпрацює в Народному комісаріаті закордонних справ. Підтримує дружні зв'язки з Юрієм Коцюбинським.

Та сонячні радісні дні тривали недовго. Стався підлий донос - і воля обірвалася. Поневірялась по тюрмах аж до повної реабілітації, яка прийшла лише у 1956 році. Уже й не думала повертатись в Україну, але допомогли друзі, які кликали її до рідного краю. Вона багато зробила для виховання молоді, вивчення нею рідної української мови, виховання патріотизму, глибокої культури і моралі, шанобливого ставлення до батьків і один до одного.

Надія Віталівна порівнювала свою діяльність із революціонерами-народниками, говорила, що їй більше підходить доля Віри Фігнер. «Я думала про Фігнер, про її перші дні, про те, що вона переступала такий поріг на все життя. Чого б я не дала за те, щоб помінятись з нею».

Про тюремні умови перебування Н. Суровцова згадувала: «Камера невеличка, вздовж - шість кроків. Два з половиною - впоперек. Склепінчаста стеля - я дістаю до неї рукою. Лампочка. Вішалка з полицюю нагорі. Столик, сидіння, ліжко - підйомні, прикуті до стіни. І єдине рухоме майно - параша». Каналізаційна труба слугувала прекрасним телефоном.

Коли відбувся арешт, їй здавалось, що це непорозуміння і скоро все з'ясується, її відпустять з Голгофи. Але цього не сталося, понад двадцять дев'ять років свого молодого життя вона

провела в катівнях, у поневіряннях. Надія Віталіївна згадувала, що вона, «як звір у клітці, відчувала свою безнадійну зв'язаність». У такому стані не могла говорити «про свою невинність», що вона і тут, у каторжному корпусі готова була до краплі віддати свою кров і життя за справу партії.

У партії її «приваблювала самовіддана віра в людські ідеали, досконаліших за які не знала людська думка».

У споминах добродійка Суровцова ділиться страшними відчуттями, які їй довелося пережити. Якщо вдень спостерігали за нею у віконце, що прорізане у дверях, то вночі відкривалися двері, клацав замок, запалювалось світло. Це непокоїло, турбувало, особливо серед ночі, перевіряли присутність, викликали на допити, нерви завжди залишалися в напруженні.

Колись розповідала, як на дізнанні їй сказали:

- Ми з вас зробимо мужчину. Чого мовчите?!

У неї вистачило розсудливості жартувати з посіпаками:

- А як ви з жінки створите мужчину?

Біля скроні був нацелений пістолет. Одна необережність - і життя нема.

Нахвалялися заслати на Соловки, «але вона ніколи не була там». Цей вирок замінили іншими катівнями. Мабуть, коли б потрапила на Соловки, могла б живою не залишитись, бо у 1937 році Сталін святкував 20-річчя радянської влади і всіх репресованих /цвіт нації/ розстріляли. Про таке не можна забувати. Загибло дуже багато невинних душ: діячів культури, письменників, взагалі вчених людей, одне слово, національної еліти, найбільше - з України.

У Ярославській тюрмі, де ізолятор був переповнений людьми, «... в нашому ряду, - згадує Надія Віталіївна, - вже не залишилось вільних камер, повний був і нижній поверх, вгорі і внизу, теж гриміли замки зачинених раніше камер, а по стінах марширували, переселяючись кудись, блошиці, цілим потоком».

Ці спогади мовлять нам про те, до якого стану доводили невинних людей. Надія Суровцова вірила в світлі ідеали. Вона писала, що «вони мали могутній фактор усвідомлення необхідності своєї жертви». Порядок, що здобув перемогу в Радянському Союзі, мав потребу знищення людей, які не хотіли підкорятися йому чи не довіряли. Вона не бажала вести боротьбу проти нього із тюрми, із «клітки». В неї залишилась тільки «віра в свою правоту, чисту бездоганну совість. Але цього було мало».

Ось як про минулий суспільний режим пише Василь Барка: «Партійщина високого рангу і звання, з яскравими зірками на кашкетах і грудях позиркує у виразі кислувато -погірдливого нудьги крізь шибки легкових автомашин, що мчать, пришвидчено: бо ніколи! - позиркує, на трупи, розсіяні по вулицях, і відвертається виписаними обличчями. Страшенна зайнятість - треба спшити на хронічні засідання в хмарі тютюнів і виголошувати без кінця промови про будівництво щастя. В перервах, згромадившись коло буфетів, підряд перехилити по стопці і заїдати корейкою, і рибцем, і копченою, а «заправившись» до сопучої оддишки і відгику, знов промовляти про побудову безкласової мрії і кадити вождеві, ніби божеству, що, мовляв, мудрістю привело до веселого життя -народ, себто всіх, що конають за вікнами».

Свій режим у тюрмі Н.Суровцова трішечки облаштувала - вранці робила зарядку, обтиралася холодною водою, це якось заспокоювало нерви. Бажання вижити налаштувало на боротьбу.

Усе життя її займала доля Юрія Коцюбинського, військового діяча, що очолював торгове представництво в Австрії, став першим послом від молодого Радянської України. Там, в Австрії, вони і познайомилися.

За Ю. Коцюбинського я неодноразово чула розмови в оселі пані Суровцової з Михайлиною Хомівною Коцюбинською. Мабуть, з Юрієм Михайловичем сталося те, що повернувшись з Австрії / а там він зблизився з австрійськими комуністами, які стояли на боці трудового народу, його совісності/, він перейшов на інші позиції, справедливий і близький суспільним масам.

Вона все життя шукала за нього вистей, а Юрій так безславно загинув. Спомини Надії Віталіївни розкривають нам дещо з таємниці його смерті. Вони зібрані по зернинці, все те, що уціліло в пам'яті талановитої жінки, якій система не дала можливості розкрити свій талант художниці слова, історика, філософа.

Згадки про Юрія написані уже в кінці життя талановитої каторжанки, якій вдалося витримати тортури і повернутися живою, вікувати і сумувати від несправедливості та постійних обшуків.

Про Юрія Коцюбинського Надія Віталіївна залишила найсвітліші спомини, що проливають світло на його добросовісне життя.

КОЦЮБІНСЬКІ У МОЄМУ ЖИТТІ

Як і в кожній людині мого покоління на Україні, молодість не минала без впливу видатного письменника тої доби Михайла Коцюбинського. Прекрасні, як молодість, його твори залишили глибокий слід, а сам образ письменника набрав легендарних рис. Хотілося знати ближче за таку дорогу людину. Як завжди, це здавалося недосяжним. Я читала книжки, мріяла, але ніколи не відважувалася й подумати, що колись доля надовго зв'яже моє життя так близько, що десятки років проминуть самі в залежності від члена тої родини.

Доля химерна. Це таке незначне. Проте розповісти про це варто, бо навіть найдрібніші риси не повинні зникати з останніми людьми, що стикували з дозами нам всім діями.

Ми з побожністю ходимо по невеличкому садку на затишній вулиці у Вінниці, оглядаємо край скромний, простий будинок, де жили колись Коцюбинський та його родина.

У Криворівні я годинами сиділа в хаті, де бував Коцюбинський, де жив Франко. Ходила його стежками, дивилася на потічок, чуркальце, з якого він, може, вмивався кришталевою гірською водою, ходила до казкової церковці, не могла надивитися на Черемош. Черемош! Тіні забутих предків... Все і зараз дихає там старовиною й легендою, все нагадує і Коцюбинського.

Я дивилася на той фільм Параджанова «Тіні забутих предків», що мав такий блискавичний успіх у цілому світі, вишуканому, розбещеному світі! А такий мав той шалений успіх!

І сталося так, що я опинилася у Відні, там захистила свою дисертацію, працювала в с/г академії та Інституті східної Європи. І там же опинився в той час Юрко Коцюбинський. Як торгпред Радянської місії, тоді ще не цілком визнаного Заходом радянського уряду.

Я не знала його раніше. Тільки чула під час облоги Києва Муравйовим, що то Юрко Коцюбинський, син Михайла, нарком большевиків, і керує обстрілом Києва. Саме згорів від запальних снарядів будинок Грушевського, голови Центральної Ради. Так ото цей Юрко був тепер у Відні. Було там тоді повно українців усякого толку: старих дореволюційних емігрантів, і втікачів, і представників урядів, і робітників - галичан, студентства...

А на Україні був голод. Надходили страшні чутки. Спочатку не йнялося віри. Але приїхала місія Червоного Хреста з доктором Холодним і вже трудно було заперечувати. Безпосередніх зв'язків не було. І от тоді гірка туга обгорнула серця. Не можна було жити, знаючи, що на батьківщині таке лихо. Отоді було засновано комітет «Голодним України». Входили туди: я, Олень, Чечель, Іван Коссак і Полюга. Ми збирали датки, робили виставки, вистави, збирали поміж німців та себе. Але повоєнні часи були тяжкі для всіх, потрібно було (?) Америки. Тоді ми запропонували президентство Грушевському; його популярність негайно вплинула і до нас потекли гроші заокеанської еміграції. Ясно, врятувати всю країну було неможливе, але ми вирішили обмежитися Академією наук, цим серцем батьківщини. Харчові посилки ми посилали через місію Гувера, і тут все налагодилося просто. Але в нас були ще речі, також дуже потрібні у Києві. Тільки ж контакту з Україною ми не мали! Його мало радянське торговельне представництво з Коцюбинським на чолі. Зі зрозумілих причин ніхто з членів комітету не міг звертатись до Радянської місії. Це взяла на себе я, одинока безпартійна в комітеті.

І от я в досить миршавенькому приміщенні торгпредства.

- Хочу бачити голову представництва.

Через короткий час до скромного кабінету ввійшов юнак. Прекрасні, якісь зоряні очі, висока гнучка постать і дуже тонке обличчя.

... Я регулярно бувала у Коцюбинського. Колись він зауважив, що я пильно дивлюся на українські часописи на його столі.

- Ви не читали київських газет? Хочете, візьміть до наступного разу?!

- Українських газет!!! А ми ж чули, що української преси зовсім немає!

Цілий вечір ми з гуртом молодих товаришів-студентів читали ці газети. Згодом до них долучилися невеличкі книжки Хвильового, Йогансена, Ялового, Досвітнього, Поліщука...

Отже, не тільки преса, а й література живе! Та ще яка, талановита, блискуча.

Так почалася прязнь. Згодом утворився певний дружній гурток:

Юрко, я, Коссак, Чичкевич та Демчук. Хлопці були галичани, студенти. Коссак пізніше працював у радянському представництві. А тоді ми просто приятелювали, жили майже комунією, і не раз потроху голодували. Отоді на неділю Юрко запрошував нас на подорож за місто. Він

оплачував наші залізничні квитки; походивши по горах та лісах, ми заходили до сільської корчми, де він частував нас ковбасками з капустою та гальбою пива, і ми, щасливі його товариством, поверталися додому. Ми всі були одного віку і міцно здружилися.

Колись Юркові треба було в партійній справі зустрітися з кимось з віденських українських робітників. Зустрінувся. А потім дістав догану чи то від «баби з Комінтерну» чи ще від кого, не вільно, мовляв, дипломату зустрічатися отак. А йому таки було треба, і він журився, що нема де. Тоді я запропонувала своє помешкання, передала ключі, а сама пішла з дому.

Коли вже згодом австрійці визнали Радянський уряд, представництво переїхало до палацу російського посольства, то я часто була там і у справах, як журналістка, і на посольських прийняттях, знов таки як член спілки австрійських журналістів. Там одного разу познайомилася з Ольгою Коцюбинською, дочкою Євгенії Бош. То була висока, не дуже гарна жінка. Більше я її за кордоном не бачила. Вона приїздила рідко. Син, хлопчик, теж виховувався деінде. Зустрінулися ми літ через десять за інших обставин і в іншому місці.

Промайнув час. Я поверталася на Україну, щоб навчитися партійного досвіду, як молодий член австрійської компартії, щоб їхати потім до Канади та Сполучених Штатів, куди мене запрошували яка мандрівного інструктора. Я дещо вагалася, але кілька видатних діячів це мені радили. Я мала навіть візу до тих країн. Йоффе, тодішній посол, допоміг мені нотою - проїхати через Польщу, і я опинилася після Москви у Харкові. В Москві я ще побувала у сестри Ольги Марії.

Там, у Харкові, я пізнала і заприязнилася з усіма тими, чиїми творами я захоплювалася у Відні. Зустрічалася і з Юрком. Саме тоді я мала переходити до партії України, і він навіть пропонував мені, що може за мене ручити. До того не дійшло.

Я працювала, писала, друкувалася, була редактором - референтом Шліхтера у міністерстві закордонних справ.

Одного дня мене викликали до ГПУ. Я думала, що це щось по роботі: виявилось, що якийсь урядовець, що назвав себе Черняком, пропонував мені стати секретним платним співробітником ГПУ, і стежити... за Юрком Коцюбинським, Михайлом Левицьким та В. Х. Аусемом.

Я завжди, по своїй роботі, давала всякі інформації ГПУ, з наказу ЦК, може, могла б працювати і там. Але щось подібне мене просто приголомшило. Отак, за гроші!!! Я різко відмовилася.

- Пожалієте,- процідив крізь зуби Черняк. Я не бачила його більше ніколи в житті, але як вже химерно не складалася потім моя доля, я ніколи не жалкувала, що лишилася чесною людиною.

Склалося дивно. Через рік мене вивезли до Москви, до внутрішньої секретної в'язниці ГПУ, Луб'янка, 3. Тримали в прекрасних умовах: паркет, обід з трьох страв. Абсолютна ізоляція. Все пошенки. Без прогулянки півроку. Туди до мене в камеру прийшов Ягода і сказав, що звільнення залежатиме від мене. Другого дня мене привела до шикарного кабінету, де мені знову - але в дуже чемній формі - запропонували стежити за Коцюбинським і двома іншими. На столі в цього представника ГПУ я прочитала на конверті прізвище. Через сорок літ я читала книжку про нього, з його портретом, як розстріляного за часів культу особи. То був Артузов. Пізно.

А тим часом почався мій в'язнично-таборовий шлях, шлях заслань, репресій, що закінчився допіру п'ятдесят шостого року МОЄЮ реабілітацією після смерті Сталіна.

Протягом цього часу ім'я Юрка ще двічі виринало у моему житті. Вже після третього арешту, одиночки, заслання, я опинилася в жіночому штрафному таборі «Ельген», у його філіалі, с/г дослідній станції «КОС». Першого ж дня на загальній повірці я почула виклик: «Бош-Коцюбинська!» - та відповідь: «- Тут». О, Господи! Треба ж такого! Зараз же після закінчення офіційної процедури я підійшла до цієї жінки.

- Де Юрко? Що з ним?

- Він ворог народу. І прошу мене не питати про нього. -Хто ви?

Потім була кумедна розмова пані Бош.

- Я відповіла, що й сьогодні думаю те сама, що й вчора, -казала Бош.

Після цього я зайшла на роботу до Ольги Петрівни, і на запит, що нового, відповіла, що саме повертаюся з ГПУ і з сьогоднішнього дня вважаю наше знайомство закінченим. Це було чверть віку тому. По сей день.

Коли надійшла реабілітація, повернулася на Україну. У Києві зустрілася з родинами тих письменників, що загинули в ГУЛАГах.

... Жадібно шукала чутки за Юрка. Коли нарешті довідалася, що в Києві перебуває його сестра Ірина. Особисто я її не знала, але враз вирішила розшукати.

- Тепер я допіру дізнаюся подробиці трагедії його життя, а може, й почасти мого власного.

Розуміється, я пішла (Ірина відпочивала в санаторії в Кончі-Заспі), і досить недалеко будинку, на березі, я побачила жінку, що йшла мені назустріч. Ми одразу пізнали одна одну /

вона знала, що я буду в неї/, хоч ніколи перед тим не бачилися. Не скажу навіть, щоб вона була схожа до Юрка. Та й яка могла бути схожість, коли я його бачила востаннє, коли йому було років тридцять, а тепер ми обидві мали вже за шістьдесят!

То була ставна, гарна жінка з шляхетним обличчям, типовим для інтелігенток минулого сторіччя.

Ми довго ходили стежками безлюдного парку. Ірина Михайлівна оповідала мені про своє дитинство, сім'ю, про важкі роки, які їй довелося зазнати через репресованого Юрка. Терпіла вона, вся сім'я і улюблений син Флоріан. Час шов, а ніщо не мінялося, талановитий хлопець не міг вчитися, і от вона зважилася на таке: хлопець намалював портрет Сталіна і послав його до всемогущого. Сподівана-несподівана мрія сповнилася: Станін дав розпорядження не заважати хлопцю у навчанні. Син став видатним скульптором...

Але мені боліло, як же було з людиною, в ім'я котрої я віддала свою молодість, своє життя, свої таланти. Знати, знати про дорогу людину, що загинула. Ні, вона не читала. Не знала, що можна, та й що вже могло те змінити! Тут ми по-різному дивилися на цю справу.

Потім Ірина Михайлівна розповіла, як одного разу, вже після реабілітації до неї прийшов хтось незнайомий, її не було вдома, але він сказав, що сидів разом з Юрком і залишив свою адресу. Я аж затремтіла: от аж тепер почую! Не почула. Не пішла вона до того чоловіка. Кожна людина по-своєму сприймає світ. Так і ми.

А про музей батька вона розмовляла з захопленням, кликала поїхати подивитись. Скільки вона туди вклала праці, відомо й оцінено. Контакт зі мною вона весь час підтримувала, і багато разів запрошувала до Чернігова. А тут я вже не зібралася, не встигла досі. А тепер, може, вже й сили не стане, бо літа минають немилосердно швидко. Ірина Михайлівна пам'ятала за мене, регулярно запрошувала на «суботи» до музею, на вечори пам'яті Коцюбинських. У своїй доповіді в шкільному музеї Юрія Коцюбинського вона розповідає дітям про мене, дає адресу, і молодь звертається до мене з проханням написати свої спогади про Юрка. Я збираюся до Чернігова, починаю писати спогади...

Не так склалось, як жадалось. Незакінчені спогади загинули, мабуть, надовго, поїздка до Чернігова відклалася.

Немає гостинної господині музею. Лишилися тільки листи від неї та музею, де вона просить надіслати спогади, свою автобіографію та фото.

Напевне, чи скоро зможу надіслати ті мої спогади, пишу нашвидку оці рядки, щоб виконати обіцянку, дану покійній, що не загинули остаточно ці кілька подробиць з роду Коцюбинських.

Знаю, що в садибі стоїть пам'ятник Юркові роботи сина Ірини Михайлівни, відомого тепер скульптура Флоріана Коцюбинського; чула, що в Москві на Новодівичькому кладовищі також стоїть пам'ятник йому... Не знаю, на якій могилі і де його справжня могила...

За все його перебування чула стороною одну страшну деталь: під час допиту, власне, після нього, Юрка, окривавленого й непритомного, вкинули назад до камери. Отямившись, він сказав, що найстрашнішим з усього було те, що на допиті був присутній і дивився на все - Постишев.

Залишаю на совісті того, від кого я це чула, не можу і не хочу називати його імені, але сподіваюсь, колись він сам напише про це у своїх власних спогадах. Згадую про це, як про трагічну і чи не єдину звістку про останні часи чистого бездоганного комуніста, мого приятеля і вчителя, якому я завдячую за пізнання чимало світлого в радянському житті, до якого я повернулася за його порадою та допомогою, і де моя власна доля склалася на десятиліття в самоті одиночок, таборів та заслань, але протягом якого я ні разу не пожалкувала, що вибрала цей шлях.

За одним хіба жалкую - що тоді, у двадцять сьомому році, не сказала Юркові, що на нього чатують нечисті руки...

Примітки:

- 1 1978 р. фонди музею М. Коцюбинського 7 кв. № 31, спецфонд. Умань-Чернігів.
- 2 Життя Надії Суровцової. - Зб. Наука і Культура. Україна. Випуск 24. К., 1990. - С. 412-560.
- 3 Некіпелов Віктор - російський поет, працював у 60-х роках в м. Умані інженером-хіміком. Закінчив літературний інститут ім. м. Горького в Москві. Був арештований, знищений.
- 4 Хоткевич Платонида - одна із дружин Гната Хоткевича, була директором музею Г. Хоткевича у Верховині.
- 5 Багачка - кам'яна гора у Карпатах, досить вивітрена; на фоні ясного неба була схожою на дуже повну жінку (тлусту) із складеними руками, величезна, здається от-от упаде.
- 6 Мищик Вадим - етнолог, директор музею Хліба в м. Тальному Черкаської області. Відомий дослідник весняно-зимової обрядовості, автор багатьох наукових статей, книг, учасник художньої самодіяльності.
- 7 Горська Алла - правозахисниця, відома художниця-монументалістка, член Національної спілки художників України, проживала в Києві.

8 Севрук Галина - художниця-керамістка, на знак протесту проти арештів вийшла із спілки художників, мешкає у м. Києві.

9 Семикіна Людмила - художниця-монументаліст, лауреат національної премії ім. Т. Шевченка, розробила декоративний український одяг. Добровільно вийшла із Спілки художників, живе у м. Києві.

10 Павуляк Ярослав - домашній український поет, працює у посольстві Чеської республіки, друкується на шпальтах українських газет та журналів. Закінчив літературний інститут ім. М. Горького в Москві.

11 Олицька Катерина Львівна - російська революціонерка, належала до партії есерів, репресована, померла у 1974 році в оселі Н. В. Суровцової, похована в м. Умані.

12 Дзюба Іван - письменник, літературний критик, автор книги «Приєднана чи возз'єднана». Був міністром культури, активний борець за справедливість, шістдесятник, публіцист.

13 Світличний Іван - поет, літературний критик, шістдесятник, був засуджений радянською системою, повернувся із заслання досить хворою людиною, помер у Києві.

14 Дідик Галина - член УПА, перебувала в її керівних органах, не змогла уникнути арешту. Померла в радянський час, невідомо, де похована. Влада не дозволила захоронити її тіло на кладовищі в м. Хрестинівці.

15 Сверстюк Євген - редактор газети «Наша віра», відомий поет, письменник, академік.

16 Світлична Надія - рідна сестра Івана Світличного, журналістка, емігрувала до Америки.

17 Фігнер Віра - російська революціонерка-народниця, народилася у дворянській сім'ї 1852 р. Ув'язнена в Петропавлівській фортеці. У вересні 1884 р. засуджена до смертної кари, яку було замінено довічною каторгою. Двадцять років Фігнер була в одиночному ув'язненні в Шліссельбурзькій фортеці. З 1906 р. жила за кордоном. У 1915 р. Фігнер повернулася до Росії.

18 Спогади Н. Суровцової. - Зб. Наука і культура України. Випуск 24. - К., 1990.

19 Шліссельбуржці - в'язні Шліссельбурзької фортеці. Це були народники.

20 Спогади Н. Суровцової.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ В.В.ТАРНОВСЬКОГО У 60 -80-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ: СПОГАДИ ПРАЦІВНИКІВ

(передмова та публікація І. Синельник)

Спогади - цікавий і важливий вид історичних джерел особистого походження. Вони подають інформацію через призму власне особистісних переживань, емоційно, можуть містити відомості, що не зустрічаються, приміром, в офіційних документах. Однак спогади не позбавлені суб'єктивізму і їх використання є доречним у комплексі з іншими видами історичних джерел. Спогади учасників подій, безпосередніх свідків цінні як джерело нових знань і як нова їх інтерпретація. Їх залучення до наукових досліджень є виправданим і при відтворенні історії різних організацій та установ¹.

Чернігівський історичний музей імені В.В.Тарновського протягом десятиріч залишається основним осередком музейної роботи в області. Етапним у роботі установи став кінець 60-х років, коли вперше за післявоєнний час була створена повнопрофільна історична експозиція. У 1979 році у музеї відкрита нова історична експозиція, що високо оцінена спеціалістами та відвідувачами і навіть відзначена дипломом Виставки народного господарства УРСР.² Вона стала підсумком багатопланової діяльності колективу у попередні часи. Тому 60-80-і роки XX століття викликають інтерес дослідників як період активної збиральницької, освітньої, наукової і методичної роботи.

Джерельна база, що дає уявлення про діяльність Чернігівського історичного музею у зазначений період, різноманітна. Її основу складають офіційні документи, щорічні звіти про роботу музею, які зберігаються у поточному архіві установи та в Державному архіві Чернігівської області, публікації у місцевій періодиці.

Автор пропонує увазі читачів спогади працівників музею - Віри Зайченко, яка очолювала відділ - музей народно-декоративного мистецтва, та Надії Чернявської, яка у 1970-1975 роках працювала заступником директора з наукової роботи. Окреслені основні напрямки діяльності культурно-освітньої установи, зокрема, збиральницька, виставкова та лекційна, співпраця з народними майстрами.

1. Див.: Історичне джерелознавство. - К.: Либідь, 2003. - С. 413 - 430.

2. Див.: Арендар Г., Лихачова С. Чернігівський історичний музей у 20-90-ті роки // Родовід. - 1996. - Число 2 (14). - С. 55.

Документ № 1. Спогади В. В. Зайченко

м.Чернігів

грудень 2004 р.

Віра Володимирівна Зайченко народилася у 1938 році в селі Масани Чернігівського району (нині - у межах міста Чернігова).

Закінчила історичний факультет Київського університету імені Т.Г.Шевченка. З 1968 по 1993 рік працювала в Чернігівському історичному музеї імені В.В.Тарновського. З 1978 року очолювала відділ історичного музею - музеї народно-декоративного мистецтва. Наукові інтереси пов'язані з розвитком народно-декоративного мистецтва Чернігівщини, зокрема вишивки. Нині - на заслуженому відпочинку.

Це було дуже цікаво, як свято. Ми всі горіли. Творчий процес був дуже яскравий. Дізналися, що в приміщенні церкви (Катерининська церква, пам'ятка архітектури поч. XVII століття. - Авт.) - планують відкрити виставку російської зброї. Звісно, що зброя з фондів історичного музею, але ніхто не дивився, чи є зброя, чи ні. Ми говорили, що така тематика не підходить, і почали пропонувати відкрити музей народно-декоративного мистецтва. Я пам'ятаю, що вже працювали над тематико-експозиційним планом, поселилися в приміщенні церкви, а в «Деснянській правді» був надрукований матеріал, що тут буде виставка зброї.

Головне нам було домогтися свого у керівництва - в обласному комітеті партії. Варто сказати, що я ніколи не була членом партії, але мушу низько вклонитися людям, які тоді працювали в обкомі. Нам допомогли. Військові частини доставили апарати, які сушили стіни, бо у церкві була вологість. Стіни повисували, відремонтували підлогу.

Я сама визвалася бути завідуючою цього відділу, хоч і не була членом партії, але призначили. Колектив у мене був «величезний»: Софія Григорівна Броніч, Тетяна Григорівна Куценко і художники з Києва. Треба було створити ТЕП, вивчити наші фонди, зібрати те, чого не вистачає.

Роботи було страшенно багато, я віддавала їй увесь свій час (робочий і неробочий). Мені було дуже приємно, що наш тематико-експозиційний план (він декілька разів обговорювався на методичній раді) без будь-яких зауважень був прийнятий до роботи. Нам дали з Києва бригаду художників, вони теж були зацікавлені в результаті. Якби хотіли лише заробити, то робота так би не велася. Експозицію готували з творчою вигадкою. Юрій Володимирович Зисличенко, який керував групою художників, вирішив зробити центричну композицію. Потім зрозуміли, що вона заважає, якщо увійти з вулиці. Але є вільні стіни. Це теж має значення. Архітектура відкрита - її можна спостерігати. Ми всі ніші заповнили.

Експозицію розділили на дві частини: дорадянський і радянський періоди, як у всіх історичних музеях. Ми багато їздили збирати експонати, звозили, відбирали, щоб показати найкраще. У фондах багато чого було, але не стільки, щоб вибирати. А ми хотіли продемонструвати лише найкраще. І працювали ми з великим задоволенням і про роботу домашню не думалося. Нам поставили мету, щоб у вересні відкрили експозицію (у 1978 році ми стали відділом історичного музею, що не має експозиції - готували її, а у вересні 1979 року повинні були відкрити). Але не встигли цього зробити.

Відкрили ми експозицію 21 грудня 1979 року. Приймало експозицію виїзне бюро обкому партії. Я цю подію не забуду ніколи. Що може бути крамольного у такому музеї, щоб проводити виїзне засідання? Люди, які мало знають про народне мистецтво, а тим більше, про оформлення, стали давати нам поради. І потім вони часто до нас приходили, коли супроводжували делегації, і питали: «Так ви не виконали наші побажання?» Я відповідала: «Ну так ніколи, так ніколи. Ніяк не можемо до того повернутися».

Виставок робили багато. А найяскравіше дійство було навесні 1979 року, коли на Пасху за день прийшли 1500 відвідувачів. Якби це трапилося сьогодні, мабуть, жодного експоната не залишилося б. Ми просто не в змозі були прослідкувати, щоб у нас нічого не забрали. Та жоден експонат не зник.

Музей мав великий вплив на виховання. Читали багато лекцій, робили і виїзні виставки - по селах, у школах, в училищах. І для дитячих садків проводили заходи. Робота кипіла, ми всі любили свою роботу. Незважаючи на тяжкі часи, музей вижив. Житиме і тепер, хоч, можливо, це приміщення заберуть. Та знайдуть нове, щоб єдиний в області музей народної творчості, крім музею ткацтва у Козельці, працював.

Коли ми працювали над експозицією, Владислав Григорович Бойко (у той час викладач, а потім директор Чернігівського музичного училища імені Ревуцького (Авт.) запропонував створити у музеї фольклорний ансамбль. Ідея була прийнята на ура. Це було у 1978 році. Якби були тільки музейні працівники, навряд чи у нас щось вийшло б. Було вирішено, що на базі нашого фольклорного ансамблю будуть проходити практику студенти музичного училища. Так об'єдналися наші сили. Ми багато вчили і фольклорних речей, і твори Моцарта співали.

Щедрували дуже весело. Ходили і по місту. У нас співали представники Будинку народної творчості. Концерти у музеї були дуже часто. Ансамбль «Джерело» з педінституту теж виступав.

Ідея екскурсії-концерту теж належить Владиславу Григоровичу Бойку. Він підказав, а я подумала, що є народні пісні (я знаю їх), що оспівують усі речі, представлені у нас, - це і скриня, і сорочка, і плахта, і колиска. Я підготувала екскурсію-концерт з виконанням пісень, пов'язаних з нашими музейними експонатами. Ця екскурсія користувалася популярністю, її часто замовляли іноземці. Це цікава робота для музеїв такого профілю.

Як експозицію відкрили, то вдома не бували. Якщо я не десь, то перу привезені речі. Все літо висіли в мене сорочки, рушники всюди розвішені. Тільки висушу, принесу - поїхала знов. Всі райони об'їздила, бо треба представити увесь регіон. У фондах багато було з Чернігівського та інших близьких районів. Мені доводилося багато їздити, щоб показати і підприємства.

Звертали на фабрики з листами, і нам надавали виставкові зразки. Це, зокрема, «Чернігівська фабрика імені 8 Березня», «Ніжинська фабрика імені 8 Березня», «Прилуцька фабрика імені 5 Грудня», «Дігтярівська фабрика художніх виробів імені 8 Березня». На всіх я побувала. Збирала не лише речі, а й відомості про майстрів. Творчим майстром на Чернігівській фабриці працювала Анна Іванівна Григоренко - відома вишивальниця - перша майстриня, яка почала відроджувати традиційне вишивальне мистецтво.

На фабриці лозових виробів я багато взяла. У них був асортиментний кабінет, де тримали найкращі вироби. Я майже все забрала в музей, вмовила їх. У нас експонувалося цікаве крісло, яке на фабриці виготовляли для кіностудії «Мосфільм» для фільму «Хождение по мукам». В асортиментному кабінеті зберігалося крісло-павук. Його зробив майстер з Количівки - Карпенко.

Багато майстрів приходили зі своїми першими виробами і показували їх, хотіли дізнатися мою думку. Як могла, розуміла, я їх наставляла, що краще, що гірше. З майстрами радилася, виставки робила персональні. Робила виставку для Анни Іванівни Григоренко до її 40-річчя, Наталії Василівни Черняк, Антону Гнатовичу Штепі, Анатолію Івановичу Калошину (різьбяр з Новгород-Сіверського). Івану Івановичу Бібіку робили декілька виставок. Василь Андрійович Гузії - також виставка була персональна - майстер з Прилук, що працював із соломкою. Це майстер, який був для нас відкриттям. З соломкою працював тоді Олександр Ферапонтович Саєнко. Твори Гузія відрізнялися від Саєнкових. У Саєнка були ламані лінії, а у Гузія - плавні (він різав соломку дрібніше, а тому виходило все плавно). Багато майстрів відкриті були завдяки музеєві. Ми їх шукали, вони на наші пошуки відгукувалися. Потім вони виростали. Так, Василь Андрійович Гузії став заслуженим майстром народного мистецтва.

Чи не перша моя виставка була з дерева. Поїхала в Новгород-Сіверський, там був сувенірний цех при лісгоспзагах, в якому працював майстром Анатолій Іванович Калошин. Я робила виставку, щоб показати традиції деревообробки. Мені також хотілося показати мистецтво учнів, що працюють під керівництвом Калошина. У майстрів робили закупки, відбирали твори і вдома, і на виставках. Це була одна з найважливіших ланок нашої роботи, адже треба було пропагувати майстрів та їхнє мистецтво.

Дуже багато їздили по області. Пропагували переважно наші колекції, з сучасними творами мало їздили. Нам видавали твори з фондів, дозвіл надавало управління культури (а зараз це можливо через міністерство). По місту - це різні навчальні заклади, а по селах - школи, ферми, контори. Залежно від пори року, якщо жінки працювали в полі, то виступали перед ними. У нас було завдання прочитати Гузію якомога більше лекцій. І ми були зацікавлені якомога більше їх організувати. Вимагали від керівників, щоб нам організовували аудиторії - на тракторному стані, на кагатах, на сінокосі. Ми об'їздили всю область. Експедиції дуже згуртовували наш колектив.

У 80-х роках у нас була велика експедиція спільно з Музеєм архітектури і побуту з Києва. Їхали так: Мена, Сосниця, Короп, Борзна, Талалаївка, Срібне і через Козелець повернулися у Чернігів. Ця експедиція дала матеріали по кожному району, і для себе зробила відкриття у вишивці, ткацтві, етнографії.

Надавали методичну допомогу у районах. За нашої допомоги відкривали ряд музеїв, зокрема, музей Героїв Дніпра у Радулі (Ріпкинський район. - **Авт.**), Музей Кирпоноса - у Вертіївці (Ніжинський район. - **Авт.**), Музей Подвойського - у Кунашівці (Ніжинський район. - **Авт.**) Багато музеїв робила по області.

Це була віддушину, така улюблена робота.

Архів автора

Документ № 2 Спогади Н. В. Чернявської

м.Чернігів

грудень 2004 р.

Надія Василівна Чернявська народилася у Чернігові у 1927 році. Закінчила історичний факультет Чернівецького університету.

У 1952 почала працювати у музеї. Очолювала відділ сучасності, а згодом радянський. З 1970 по 1975 рік працювала заступником директора з наукової роботи. Коло наукових інтересів пов'язане з історією Чернігівщини у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Нині - на заслуженому відпочинку.

Коли я прийшла працювати, музей знаходився там, де зараз бібліотека (Чернігівська бібліотека для юнацтва. - Авт.) Там розміщувалися дореволюційні відділи - первіснообщинного ладу та відділ капіталізму. А навпроти (- Будинок народної творчості. - Авт.) - у нас були радянські відділи, канцелярія. Коли була заступником директора, то переїхали до нового приміщення. У 1975 році я возила тематико-експозиційний план нової експозиції до Києва на рецензію.

Ми дуже багато уваги приділяли збиральницькій роботі. Коли я прийшла до музею і готували повнопрофільну експозицію, то об'їздили майже всю область. За роки роботи в музеї я відвідала всі райони і навіть переважно більшість сіл Чернігівщини. Проводили і групові збиральницькі експедиції. У нас була вантажівка, потім з'явився автобус. Запам'ятався один випадок: їздили з головним хранителем - Василем Івановичем Мурашком - десь чоловік чотири; побували в багатьох селах Борзнянського, Бахмацького районів, потім поверталися у Чернігів і зупинилися у Красному (село Чернігівського району. - Авт.). Біля машини швидко зібралися люди, ми розпитували, в кого які речі є, що цікаве. А місцеві хлопчики вирішили, що приїхали цигани і швидко розповсюдили новину у селі: «Цигани купують речі».

Як тільки я прийшла працювати в музей, заступником директора був Михайло Терентійович Яцура, музейний працівник від Бога. З ним ми поїхали в Батуринський район. У Батурині (четверо нас було чи п'ятеро) жили в готелі і там був наш «центр». Ми пішки ходили по цьому району, машини тоді ще не мали. По дев'ять - десять кілометрів ходили щодня. Ми стільки назбирали цікавих дореволюційних знарядь праці, вишиванок, одягу, що телефонували Левенку (Левенко Андрій Іванович Авт. - директор музею. - Авт.), аби надіслав машину, щоб вивезти усі речі. Він домовився, і ми повністю завантажили вантажівку.

У 1954 році мене призначили завідуючою відділом сучасності (післявоєнного періоду). Я розпочала збирати продукцію наших підприємств. У Чернігові легше було. Пішла на «музикалку» (Чернігівська фабрика музичних інструментів. Авт.), домовилася - нам привезли піаніно. Пішла на фабрику первинної обробки вовни - дали їхню продукцію. Але потрібно було представити і підприємства Ніжина, Прилук. Я поїхала в Прилуки одна. Там у Дігтірях була художня артіль імені 8 Березня. Від Прилук це досить далеко. Я доїхала попутними машинами - автобусів тоді не було. (Доречно сказати, що грошей на придбання речей у нас абсолютно не було). Вони дали багато виробів - навантажили два великі тюки (сорочки, плахти, килими) - зразки всієї продукції. Домовилися з водієм, він привіз на вокзал у Прилуки. Там залишили, а поїзд на Чернігів вночі - десь о третій-четвертій годині. А роки це були страшні: всякі «урки» ходили, у когось щось зникало. У такому сум'ятті я навіть не пам'ятала, як дійшла з чернігівського вокзалу додому. Ось так ми збирали речі.

Із співробітницею Марією Пилипівною Лук'яненко їздили в Ічнянський район. Ічня славилася гончарством. Ми зібрали багато матеріалів з сучасного гончарства, там проживала родина гончарів Пищенко. Привезли навіть дореволюційні роботи батька майстра. Вони зараз виставлені в Катерининській церкві. Ночували ми в однієї бабусі. Нам підказали, що в неї піч зверху викладена керамічними плитами - кахлями. Там був зображений двоглавий орел з датами виготовлення. Ви гадаєте, що ми не вмовили цю жінку? Працювати довелося сокирою. Все вийняти і привезти до музею. Щоправда, припічок зіпсували. Коли дивлюсь у музеї ці кахлі, завжди згадую, як довелося їх діставати.

Коли ми їздили групою, це завжди було цікаво: сперечалися, обговорювали, визначали, що викличе інтерес. Експедиції з Яцурою, Мурашком завжди були цікавими, особливо, коли з'явилася машина. Могли виїхати будь-куди.

Поряд з етнографічними експедиціями проводилися археологічні. Ними займалася Мотрона Автономівна Попудренко. Брала участь у всіх археологічних експедиціях. Вона сама археолог і мала зв'язки з Інститутом археології УРСР. Її завжди включали до складу експедицій.

Багато матеріалів збирали про громадянську війну, довоєнний період і, звичайно, про Велику Вітчизняну війну. Будучи заступником директора музею, я займалася цим періодом. У мене було величезне листування з нашими земляками - учасниками Великої Вітчизняної війни. Дуже багато ми зібрали матеріалів. Листувалися з Героями Радянського Союзу, учасниками партизанського руху. Видали декілька буклетів. Левенко примушував писати листи в усі кінці Радянського Союзу - і ми багато отримували матеріалів. Основні фонди Великої Вітчизняної війни були зібрані саме в цей час.

Збиральницька робота була особливо активною, набагато більшою, ніж видавнича. Багато уваги приділяли розробці експозиції. Сучасним співробітникам музею зараз дещо легше. Вирішили провести якусь виставку - підняли з фондів релігійні чи археологічні експонати. Ми ж такої можливості не мали. Церковні речі ми взагалі не могли показувати, хіба що з атеїстичним ухилом. Репресії ми показували і розказували, голодомору ми не показували, хоч і мали цей матеріал. Працювали зовсім в інших умовах. Стародруку також не могли показати. Парадоксально, у нас така величезна колекція стародрукованих книг, але виставити їх було не можна. Головний хранитель фондів Василь Іванович Мурашко доклав багато зусиль для їх збереження. Він організовував і декілька художніх виставок з наших фондів (ще до відокремлення художнього музею). Василь Іванович був дуже глибокою особистістю, надзвичайно добре знав фонди музею. Коли приїжджали дослідники з Києва чи Москви, то годинами міг розказувати.

Створення тематико-експозиційних планів - складна робота, бо історію Чернігівщини потрібно було показати на фоні історії СРСР та історії УРСР. Якби не намагалися, цього не можна уникнути. Підготовка тематико-експозиційних планів - тоді це була значна наукова робота. Старалися щось і видавати. Дослідження, присвячені історії Чернігова. Видавнича діяльність була не активною через те, що на той час існувало багато труднощів. У нас не було в Чернігові поліграфічної бази, все робилося через Київ. Там черги, спробуй пробийся. Коли ми видавали том «Чернігівська область», перше видання, то я часто їздила до Києва, бо розробляла карти і схеми Великої Вітчизняної війни та партизанського руху в області. Скільки я тоді сліз пролила: і те не так, і се не так. Уже повезли, затверджені Федоровим карти та схеми по партизанському руху Чернігівщини. Все-таки довелося переробляти. Коли готували цю роботу, я входила до складу групи, що працювала в архівах у Москві. Були представники з архіву, обласної бібліотеки імені Короленка. Хоч у виданні наші прізвища стоять у кінці, однак ми надали багато матеріалів.

Ще проводили велику лекційну роботу. У нас був план, скільки кожен науковий співробітник повинен прочитати лекцій протягом місяця. Ми читали, нас знали. Не було підприємства, організації, де б я не виступала з лекціями по Вітчизняній війні. Нас запрошували на різні збори активів, наради райкомів, обкомів. На виробництвах організовували виставки. Якась дата - ми робимо виставку, їдемо в район чи на підприємство, розповідаємо, проводимо екскурсії. Активна просвітницька робота, співпраця з школами - не проходило дня, щоб не було шкільних екскурсій. З усіма істориками міста я була знайома особисто. Ми підтримували зв'язки, організовували та підказували, які провести екскурсії.

Ми займалися і народними музеями, багато відкрили їх по області (в основному в школах). З Вірою Володимирівною Зайченко створювали перший музей Дружби народів у Сеньківці. Десь два тижні там працювали. Це було на початку 70-х років XX століття. Багато доводилося їздити у відрядження. Коли була заступником директора, менше їздила по селах, однак часто бувала у районах.

Працювала в архівах Івано-Франківська, Львова, Тернополя, Чернівців, Дніпропетровська, Харкова, Полтави. У Москву їздила в середньому раз на два роки, це були відрядження з метою збирання матеріалів. У Москві існувало Чернігівське земляцтво (дуже велике), десь 100 чоловік. Його створили вихідці з Чернігівщини - учасники жовтневої революції та громадянської війни. І ми туди їздили, записували на магнітофон спогади, збирали документи, фотографії. Нам дозволяв ці відрядження облвиконком. Коли я була заступником директора, то їздила на підвищення кваліфікації у Москву в Музей революції.

Земляцтво було створене після того, як багато реабілітовані і повернулися із Сибіру багато вихідців із Чернігівщини. Ми з ними зустрічалися - вони увійшли до складу земляцтва. Багато зібрали матеріалів про наших вчених-чернігівців, письменників, діячів культури. Наприклад, Юрій Збанацький усе, що видавав, передавав нам.

Архів автора

ВИБУХ СЕРЦЯ

Чорнобиль - це не просто радіація, 30-кілометрова зона (с.Оране), саркофаг, самосели, тварини і рослини мутанти, хвороби і смерть тисяч ліквідаторів аварії... Чорнобиль - це національне лихо, зловісна віха в нашій історії. Як жовтневий переворот 1917-го, репресії, колективізація, голодомори в Україні 1932-33, 1946-47 рр., Велика Вітчизняна, «холодна» війна, залізна завіса, «братська допомога» Угорщині, Чехословаччині, Афганістану...

Навіть більше - це трагедія, що потрясла світ, стала однією з найруйнівніших екогенних катастроф в історії людства.

Вибух, що стався о 1 годині 25 хвилин 26 квітня 1986 року на IV енергоблоці ЧАЕС, для мене особисто, як і для мільйонів таких же ліквідаторів, - це вибух серця. І сьогодні, через 19 років по тому, чорний дзвін Чорнобиля б'є по кожному з нас...

Та спочатку трохи історії.

Складний і багатоплановий зміст науково-технічного прогресу в поняттях 60-70-х років ХХ століття зводився до єдиного - пошуку нових джерел енергоресурсів, зокрема виробництва електроенергії. Колишній Ленінський план ГОЕЛРО знову став актуальним на новому етапі соціалістичного будівництва. Вождь був геніально далекоглядним, коли стверджував, що «комунізм є Радянська влада плюс електрифікація».

Проте не тільки відповідальні партійні керівники різних рангів того часу, а й військові поспішали будувати Чорнобильський вулкан, бо цього вимагала гонка озброєнь. І якщо «нинішнє покоління» в досягненні «світлого майбутнього» могло почекати, то військово-промисловий комплекс, який на той час забезпечував військову рівновагу протистояння в «холодній війні», чекати не міг.

У листопаді 1965 року Президія ЦК КПУ прийняла постанову «Про основні напрямки розвитку атомної науки і техніки і впровадження результатів наукових дослідів у цій галузі в господарство». Необхідно підкреслити, що КПУ вже діяла слідом за КПРС, яка ще постановою № 985 у вересні 1962 року доручила Міністерству енергетики і електрифікації СРСР здійснити функції «замовника-титулотримача» по будівництву великих гідро- і атомних електростанцій. Постановою № 800 було передбачено початок будівництва Центрально-Української атомної районної електростанції, що згодом одержала назву Чорнобильської.

Майданчик біля села Копачі, а це північ Київської області, міжріччя Прип'яті і Дніпра, був найсприятливішим для розміщення АЕС, - так вважали на той час партійні і державні діячі Союзу. Попередження вчених про небезпеку спорудження тут такого об'єкта залишилися воланням у пустелі.

Отже, 2 лютого 1967 року АЕС, яку почали будувати за 12 кілометрів від містечка Чорнобиль на правому березі річки Прип'ять, «відняла» в одного з найдавніших слов'янських поселень його символічне ім'я і здобула право на життя...

Ударними темпами зводиться блок за блоком нової потужної атомної електростанції. У Москву летять рапорти про успішне введення в дію першого, другого, третього енергоблоків. Мирний атом служить благу народу. Ось-ось має запрацювати на повну потужність і четвертий блок. Проте під час експерименту з відключенням системи безпеки при проведенні випробувань його потужності сталася аварія. 26 квітня 1986 року внаслідок вибуху на четвертому реакторі та наступних вибухів, спричинених перегрітою парою, енергоблок було повністю зруйновано.

Почалася 200-добова епопея ліквідації наслідків аварії, двобій життя зі смертю. Оперативно було створено 30-кілометрову зону. У с. Оране Іванківського району Київської області по тривозі почали прибувати військові частини різних родів військ з усіх кінців колишнього Радянського Союзу. Запрацювали партійні, державні органи, міліція, військові, цивільні спеціалісти. Найбільше роботи було у медиків.

Наш батальйон також прибув сюди.

Мета прибуття - зупинити біду, яка звалилася не тільки на станцію, а й прийшла на поріг

нашого дому.

Пригадую, що до військової частини прибули з нашого Ніжинського технікуму механізації сільського господарства (нині агротехнічний інститут) в «наш», як називали ми батальйон полковника Жирнова, викладачі Василь Данилович Лісовий, Володимир Васильович Ситрижак, Петро Йосипович Поладич, майстер виробничого навчання (нині викладач) Анатолій Петрик та інші. До Чорнобиля ми відправились з Анатолієм Петриком. Проводжали мене дружина Ніна Василівна та кум Олександр Медведєв.

Усього ж у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС взяло участь понад півтори тисячі мешканців Ніжина та району.

Коли колона нашого батальйону проїздила через центр міста, їй назустріч вийшов майже весь педагогічний, студентський колектив технікуму, зичив нам успіху і найшвидшого повернення...

Прибули в с. Оране в ніч з 6 на 7 травня 1986 року. Керівництво батальйону, до складу якого я також входив (в запасі займав посаду секретаря парторганізації батальйону), визначилося з місцерозташуванням. Поряд стояла частина хімічних військ. Запитав: «Ну, як тут?» «Усе нормально - відповідають. - Поживете - побачите». - А потім скупом додали: Як ідеш на виконання завдання, тобто на замір радіації, все «опускається».

Почалися гарячі трудові будні... 9 травня, на день Перемоги, батальйон виконував завдання в с. Копачах. Був контрольний виїзд в цей населений пункт (тут батальйон мив станцію, виконував інші завдання).

Перше, що я прочитав на даху четвертого реактора, на той час вже «царства мороку», величезними літерами зроблений напис: «Чорнобильська АЕС імені В.І. Леніна працює на комунізм»...

Народ України нині вже знає з повідомлень у пресі, особливо після виступу колишнього міністра екології та ядерної безпеки України Юрія Костенка, що в так званому об'єкті «Укриття» (саме його прозвали «саркофагом»), в руїнах четвертого енергоблока знаходилося близько 200 тонн ядерного палива. Вчені не виключали можливості теплового викиду при утворенні критичної маси урану.

А потім вже в демократичній пресі України люди почали читати, що «Чорнобильська катастрофа - злочин проти українського народу та всього людства». Було і звернення Українського національного комітету з організації Міжнародного суду над КІПС за злочини тоталітарного режиму, тобто «Нюрнберг-2». Бо народ бачив, що Комуністична партія та її політичні спадкоємці приховували багато гіркої правди. Фальшувалась і фальшується відповідна інформація. І досі не названо конкретних винуватців трагедії, наслідки якої ще десятки і сотні років відчуватиме людство.

Задля дотримання секретності всі медичні картки, які були заведені на працівників АЕС в 1986 році, в 1989-у були знищені. Персонал атомної станції потім отримав нові картки, в яких, звичайно ж, уже не були записані ні аналізи крові, які робилися в 1986 році, ні діагнози.

Багатьом ліквідаторам також потрібно було підтверджувати архівними документами свою причетність до цих подій. Візьмемо мій документ з Центрального архіву МО України, 4 грудня 1992 р., № 51/3449. Він був направлений Ніжинському міськвійськкомату.

«Рудик Михаил Константинович принимал участие в ликвидации аварии на Чернобыльской АЭС при войсковой части 34003 (с.Ораное): прибыл: приказ № 01 от 6 мая 1986 г. убыл: приказ № 13 от 21 мая 1986 г.

В приказах командира по выездам на ЧАЭС войсковой части значится: Приобрел суммарное количество радиации: доза в приказе не отражена.

Основание: Ф. 2140, 04.1153 с. д. 1, л. 8,42

Примечание: Весь личный состав в. ч. 34003 с 6 мая по 28 июля полагать работавшим у здания станции АЭС (пр. № 156 от 8.10.86 г.) Приказ по выездам на ЧАЭС начали вести с 29.07.86 г. Книги учета доз облучения личного состава части уничтожены по причине высокой зараженности.

Начальник Центрального архива МО Украины».

Це підтвердження було потрібно для заміни посвідчення союзного зразка на посвідчення незалежної України.

Після архівного підтвердження статус ліквідатора зумів підтвердити в грудні 1992 року і знову отримав посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС 1986 року. Щоб

довести справедливість, певний час треба було нервувати. Думати - чи прийде такий документ. Надійшов...

Нині є вже певна статистика, бо громадська організація «Спілка «Чорнобиль» об'єднує ліквідаторів. Доречно відмітити, в Ніжині вона була створена у 1990 році. Ініціатором її створення був Віктор Васильович Плакса. Здоров'я в нього нині обмаль, але для згуртування громадської спілки він і в 2001 році взяв на себе тягар керівника «Спілки» в Ніжині. Діяльність її направлена на захист нас, наших сімей від наслідків трагедії минулого століття. Бо, пройшовши через випробування Чорнобиля, ми сьогодні самі маємо гостру потребу у захисті, увазі і допомозі.

